

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA UYGULANAN
“TÜRKLEŞTİRME” POLİTİKALARI

Bu yazıda Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ve ancak milli devletin kuruluş sürecinde elle tutulur bir biçimde ortaya çıkan Türkleştirme politikalarının bir bölümünü ele alacağız. Burada Türkleştirme politikalarından kasıt, sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilen tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasındır. Türkleştirme politikalarının uygulanabilmesinin önşartlarını şöyle sıralayabiliriz: Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmiş bir siyasal ideoloji olarak tarih sahnesine çıkması; bu ideolojinin iktidardaki siyasal seçkinler grubunun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmesi ve uluslararası konjonktürün bu politikaların uygulanmasına elverişli olmasıdır.

Bir önceki yazımızda, tüm milliyetçi akımların temel kategorileri olan “biz” ve “diğerleri” ayrımındaki “biz”in, Kemalistler tarafından “Türk etnik kimliğine dahil olanlar” olarak tanımlandığını belirtmiştik.¹ Kemalistlerin Anadolu'da yüzyıl-

1 Bkz. “1934 Trakya Yahudi olayları ve Türk Milliyetçiliği” başlıklı yazı.

lardır yaşayan bütün etnik grupların “aslında Türk olduklarını” öne sürdüklerini anlatmış ve bu yöntemle, onların Türk etnik kimliği içine alınmaya çalışıldığını vurgulamıştık. Böylece Tek Parti Dönemi’nde bir yandan “biz”in kapsamı genişletilirken, diğer yandan da Anadolu’da Osmanlı şemsiyesi altında kendi dinî ve etnik kimliklerini muhafaza ederek yaşamış olan gayrimüslim azınlıkların da mantıksal olarak “diğer” kategorisine girdiklerini belirtmiştik. Dikkat edilirse, bu iki süreç, aslında aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür. Dolayısıyla Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre, bir yandan “biz”in çapını genişletmek amacıyla ülkede yaşayan herkes Türk olarak ilan edilirken, diğer yandan da yapısal nedenlerden ötürü bunun yapılamadığı noktada gayrimüslimler fiilen “azınlık” veya “yabancı” olarak sınıflandırılmaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Tek Parti yönetimi tarafından uygulanan Türkleştirme politikaları, ülkede yaşayan gayri Türk fakat müslüman etnik gruplar açısından kısa vadede “kapsayıcı” olabilirken; aynı anda gayrimüslim azınlıklar bakımından da “ayrımçı/azınlık karşıtı” özellik gösterirler. Bu itibarla, ülkemizde uygulanan azınlık karşıtı politikaların, özellikle Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gibi “belli bir etnik veya dinî gruba karşı” olarak tanımlamanın imkânsız olduğunu göreceğiz. Kısacası Tek Parti yönetiminde, yapısal nedenlerden ötürü Türkleştirilemeyen her toplumsal gruba istisnasız “ayrımçı muamele” yapılmıştır.

İşte bu nedenlerle, milli devletin kuruluşu sırasında toplumsal hayatın her alanını Türkleştirme çabaları, aynı anda ve kaçınılmaz olarak “azınlık karşıtı” politikalar manzumesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir milli devlette “biz”in ve “diğer”lerinin kimlerden oluştuğu veya hangi kriterler yardımıyla tarif edildiği, o ülkede hakim olan milliyetçilik anlayışının ipuçlarını verdiği gibi; çoğunluğun temsilcisi olma iddiasındaki hakim siyasi kadro ile azınlıklar arasındaki gerilim hattının tüm çatışma noktalarını belirler.² Bu noktada, o yıllardaki ha-

2 Milliyetçilik türlerinin sınıflandırılması hakkında en mükemmel çalışma için

kim siyasi kadronun azınlıklar konusunda devraldığı düşünsel mirasa göz atmak gerekmektedir.

Kemalistlerin düşünsel mirasında dönüm noktası: Ziya Gökalp

Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri arasından doğan Türkiye Cumhuriyeti birçok dinî ve etnik grubun iç içe yaşadığı bir nüfus yapısı devralmıştır. Her ne kadar bu nüfus Balkan Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki kayıplar nedeniyle azalmışsa da Ermeni Tehciri (1915-1917) ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925) nedeniyle nüfusun kompozisyonunda Müslüman/Türk çoğunluğun ağırlığı görece olarak artmıştır. Çağlar Keyder'in özlü ifadesiyle, "I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri [% 20] gayrimüslimdi; savaştan sonra bu oran kırkta-bire [% 2,5] düştü."³ Nüfusun etnik ve dinî kompozisyonunda gerçekleşen bu radikal değişim ve bu dönemde yaşanan siyasal olaylar, I. Dünya Savaşı öncesinde Ziya Gökalp tarafından geliştirilen milliyetçilik anlayışı ile 1920'lerden itibaren sistemleştirilmeye çalışılan Kemalist milliyetçilik anlayışı arasında derin farklar yaratır. Bu farklar, felsefi ve ideolojik düzeyde çok belirgin olarak görülmesiyle kurumlaşma süreci sırasında çıkarılan yasalarda daha açık olarak ortaya çıkar.

Köken itibariyle birbirinden çok ayrı etnik ve dinî grupların oluşturduğu insan malzemesinden bir ulus projesi yaratma işini üstlenen Ziya Gökalp, bireyin ulusal topluluğa bağlanma kriterini kültürel düzeyde tanımlamıştır. Gökalp'e göre, "Millet ne coğrafi, ne ırkî, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanen müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî [kültürel] bir zümredir. Bir

bkz: Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.

3 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989. s. 67.

adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, terbiyece ve mâderzad lisanca [ana dili] müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, mânevi meziyetlerimiz de, terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor.”⁴ Gökalp’in son derece ustaca ve sosyolojik kaygılarla tanımlamış olduğu “hars” kavramı, bireyi etnik kimliği ne olursa olsun ana dili ve sosyalleşme biçiminin aynı olması şartıyla geniş bir kültür şemsiyesinin altına sokuyordu. İslâmiyet, Gökalp için hars kavramı içinde ele alınan “sosyalleşme” sürecinin en önemli boyutlarından biridir. Aynı yazıda Gökalp dinin sosyalleşme sürecinde önemini belirtirken, aynı dinden olup farklı etnik kimliklere sahip insanların hangi toplumsal mekanizmaların yardımıyla aynı ulusal kimliği kabul ettiklerini açıklar: “İrken Türk olmadığı halde, terbiye ve hars noktayı nazarından tamamıyla Türk ruhuna malik ve saadetlerimiz gibi felaketlerimize de ortak olan birçok dindaşlarımız vardır ... Aldıkları terbiye dolayısıyla bunlar Türk cemiyetinden başka hiçbir millet içinde yaşayamazlar ve Türk mefkûresinden başka hiçbir mefkûre [ideal] için çalışamazlar.”⁵ Bu noktada Gökalp, dinin toplumsal işlevini gündeme getirmiştir. Daha sonraki yıllarda Kemalistlerin Gökalp’in öğretisinde en çok rahatsız oldukları nokta da bu olmalıdır. Yeni rejim, İslâmiyetin ahlâki normlarla toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi yaklaşımına pek rağbet etmeyecektir.⁶

Gökalp’in “millet” anlayışının dışlayıcı olmaktan ziyade, kapsayıcı bir yaklaşım içerdiğini gördük. Ashında bu Anadolu’nun demografik gerçeğine çok uygun bir yaklaşımdı. Bu geniş şemsi-

4 Ziya Gökalp, “Millet nedir?” *Makaleler VII (Küçük Mecmua’daki Yazılar)*. Yayına haz. M. Abdülhalük Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1982. s. 228.

5 *Ibid.* s. 229.

6 Gökalp’in İslâmiyet hakkındaki görüşlerine ilk olarak dikkat çeken Uriel Heyd şu yorumu yapıyor: “Atatürk’ün anti-İslamcı tutumuna karşılık, Gökalp, Türkiye’de İslâmiyet üzerine verimli bir bilimsel araştırmanın başlatıcısı ve hatta belki de, ilginç bir dini reform hareketinin babası olabilirdi” Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*. London: Luzac and Co., 1950. s. 82.

ye sayesinde "etnik kimlik" açısından kendilerini Arnavut, Çerkes, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenler de bu "Türk ulusal kimliği" altında kendilerine yer bulabilirlerdi. Taha Parla'nın ufuk açan çalışmasında vurguladığı gibi, "Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu ... Onun milliyetçiliği, ırkçı ve yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçilikti. Aynı şekilde, İslâmiyetten aldıkları da, ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan, siyasal değil ahlâksal yönelimli, ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici öğelerdi. Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslâm da ahlâksal normu oluşturuyordu."⁷ Nitekim Gökalp'in milliyetçilik anlayışının pişirildiği 1908'den sonraki yıllarda, Moiz Kohen Tekinalp gibi Yahudi aydınları da Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmesine katkıda bulunmuşlardı. Tekinalp yıllar sona Gökalp'i değerlendirirken şöyle diyordu: "Gökalp'in Türkçülüğü yıkıcı değil tam manası ile yapıcıdır, daraltıcı değil genişleticidir ... Türk milletinin hayır ve selametine aykırı olmayan hiçbir içtimai müesseseye karşı tecavüzkâr bir meyli veya duygusu yoktur. Ezcümle gayrimüslim Türk vatandaşları, ve Ziya Gökalp'in tabirince Türk 'devletdaşları' hakkında dahi teveccüh ve muhabbet hislerini izhardan geri kalmamıştır."⁸

Gökalp'in ulusal topluluğa dahil olmak konusunda koyduğu bu kapsayıcı tavır, gayrimüslim azınlıkların iktisadi hayatındaki egemen konumları gündeme geldiği zaman biraz değişmektedir. Gökalp'in 1912'de yayımlanan *Yeni Hayat* kitabındaki "Vatan" şiirinin son bölümü, bir anlamda Türk iktisadi milliyetçiliğinin manifestosu gibidir:

"Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hırfetleri birbirini daim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!"⁹

7 Taha Parla, *ibid.* s. 36.

8 Tekin Alp, *Türk Ruhu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944. s. 219.

Burada bir yandan kapitülasyonlar rejimi sayesinde yabancı şirketlere tanınmış olan imtiyazların (vapur, tren, liman işletmeciliği) ortadan kaldırılması, diğer yandan korporatist mantık içinde yeniden düzenlenmiş meslek örgütlerinin birbirini himaye ederek toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi arzulanmaktadır. Ayrıca şiirde, piyasadaki sermayenin Türkleşmesi mesajı da son derece net olarak verilmiştir. Aynı yıllarda yazdığı *Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler* (1911) yazısında ise Gökalp, gayrimüslim azınlıkların kültürel açıdan konumlarını şöyle vurgular: "Müslim olmayan vatandaşlarımız yeni bir hayat yaşamak için onu uzun uzadıya aramaya hiç ihtiyaç görmediler. Avrupa milletlerinin medeni hayatı onlar için 'hazır elbise' mağazalarında satılan müheyya [hazırlanmış] bir zarf gibi uygun gelmişti. İçimizdeki ekser Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar derhal Avrupalıların bütün medeni âdetlerini, içtimai mizaçlarını kabul ettiler. Biz İslâmlar hayatımızdaki hususiyetden dolayı medeniyetin bu hazır kâidelerini, basma kalıp maîşetlerini taklid edemezdik. Bizim için ısmarlama elbise kabilinden ölçümüze muafik maîşetler, kaideler lâzımdı."¹⁰ Burada Gökalp, bir anlamda sanki Latin Amerika tipi komprador burjuvazi terimine gönderme yaparken, diğer anlamıyla da dinî bir ayrım olan Müslim-gayrimüslim ayrımının, dinsel olmaktan öte kültürel farklılıklar düzeyinde de algılanması gerekliliğinin altını çiziyordu.

Gökalp, Durkheim sosyolojisinin temel kavramları ışığında son dönem Osmanlı toplumunun yapısını incelerken toplumsal işbölümü sonucunda ortaya çıkan farklı iş ve meslek gruplarının ortaya koyduğu uzmanlaşma ve farklılaşma süreçlerinin otomatik olarak toplumsal dayanışmanın güçlenmesine hizmet etmediğini belirtiyordu: "Meselâ, eski Türkiye'de Türklerle gayri Müslümanlar müşterek bir iktisadi hayat yaşı-

9 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat-Doğru Yol*. Yay. Müjgan Cunbur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1976. s. 11.

10 Ziya Gökalp, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" *Makaleler II*. Yay. haz. Süleyman Hayri Bolay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1982. s. 44-45.

yorlardı. Fakat aralarındaki iş bölümü, hakiki bir taksim-i âmâl [toplumsal iş bölümü] değildi; mütekabil [karşılıklı] bir tufeylilikten [asalaklıktan] ibaretti. Çünkü Türklerle bu gayrı Türk unsurlar arasında müşterek bir vicdan yoktu. Türkler, gayrı Müslümanların siyasi tufeylileri idiler, gayrı Müslümanlar da Türklerin iktisadi tufeylileri idiler. Beynelmilel iktisadi münasebetler de hep bu tarzdadır. Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için ikinci şart da, meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil [yaygın] milli teşkilatlar halinde taazzisinden [biçimlenmesinden] sonra, her meslek zümresinde meslekî bir ahlakın teessüs etmesidir.”¹¹ Dikkat edilirse Gökalp, Türklerle gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin önce kültürel açıdan farklılığını vurguluyor; daha sonra bunların aynı toplum içinde birbirine asalaklık ilişkileri ile bağlı ve kültürel açıdan farklı iki ada gibi yaşadıklarını belirtiyordu. Ziya Gökalp, toplumda Durkheim sosyolojisinin en temel kavramlarından biri olan, “müşterek vicdan”ın (collective conscience) eksikliğini belirtiyor; bunun da ancak “mesleki temsil” esasına göre biçimlenen yeni-korporatif bir devlet düzeni içinde oluşabileceğini vurguluyordu.

Gökalp’in bu yaklaşımı aslında son dönem Osmanlı toplumsal yapısının radikal bir eleştirisini içeriyordu. Gayrimüslimler önceleri, millet sistemi sayesinde vergi ödeme, eğitim ve hukuk işlerini kendi cemaatleri içinde çözerken, daha sonra millet sisteminin resmen ortadan kalkmasına rağmen, bazı ayrıcalıklarını muhafaza etmişler, ayrıca Tanzimat’ın getirdiği eşitlikçi havadan yararlanmışlardı. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyılda dışa açılması süreci içinde ticaret hayatının gelişmesinden görece olarak zenginleşen gayrimüslimler, diğer yandan da “azınlıklar meselesi”nin Osmanlı devleti ile “düvel-i muazzama” arasındaki ilişkilerde önemli bir eksen olarak belirmesinden sonra, Avrupa devletlerinin himayesi altına girmişlerdi. Son dönemde Osmanlı azınlıklarının

11 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*. Yay. Haz. Mehmet Kaplan. İstanbul: Milli Eğitim Yayını, 1976. s. 87.

içinde bulunduğu karmaşık ilişkiler bütünü, Lewis ve Braude'nin çarpıcı anlatımıyla şöyle özetlenebilir: "Hiç kimse hem bağımsız bir ülkenin vatandaşı olup, hem de yabancı bir gücün himayesinden faydalanarak ve aynı anda da kendi çapında eşitlikçi bir imparatorluğun tebaası olamazdı. Ne fizik [bilimi] ne de siyaset böyle şeylerin gerçekleşmesine izin vermezdi. En azından uzun süre için."¹²

1908 sonrasında İttihat ve Terakki yönetimi bir yandan kapitülasyonları kaldırmak için çaba gösteriyor, diğer yandan da Osmanlı "ancien regime"nin kalıntısı olan bedelli askerlik, eğitim sisteminin merkezileşmesi gibi toplumdaki tüm bireyleri kanun karşısında eşitleyici düzenlemeleri oluşturmaya çalışıyordu. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sonunda, yukarıda izah ettiğimiz demografik değişiklikler meydana gelmiş, farklı milliyetçilikler arasındaki mücadele bazılarının felaketi ile sonuçlanmış ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştı.

Lozan görüşmelerinde "ekalliyetler meselesi" ve Medeni Kanun

1923 yılında Ankara'nın galip komutanları Lozan'da yeni Türk devletinin temellerini atarken "azınlıklar meselesi" tekrar gündeme geldi. Kuşkusuz, konferansın en çetin tartışmaları mali kapitülasyonların değil, adli kapitülasyonların tartışıldığı oturumlarda gerçekleşmiştir. İsmet İnönü anılarında durumu şöyle özetler: "Müttefikler ilk günden itibaren kapitülasyonların mali hükümlerini bazı şartlarla kaldırmaya razı oluyorlardı. Fakat adli sahada kapitülasyonların düpedüz kaldırılmasını kabul etmiyorlar ve en nihayet beş senelik bir intikal devrinde ısrar ediyorlardı."¹³ Adli kapitülasyonlar meselesi ülke içinde farklı cemaatlere mensup kişiler arasında işlenen suçlara veya doğan ihtilaflara hangi mahkemelerin bakmaya yetkili olacağı

12 Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Cilt 1. New York: Holmes and Meier Publishers, 1982. s. 33.

13 İsmet İnönü, *Hatıralar*. Cilt 2. Ankara: Bilgi Yayınları, 1989. s. 88.

ile ilgiliydi. Bir anlamda adli kapitülasyonların varlığı, ülke içinde birden fazla hukuk sisteminin yaşaması anlamına geliyordu. Medeni Kanun'un Lozan Antlaşması'ndan üç yıl sonra (1926) kabul edileceği hatırdta tutulursa, o dönemde Şer'i hukukun geçerli olduğu mahkemelerde yargılanmak istemeyen yabancılar/azınlıklar bu konuda yeni rejimin kendilerine garanti vermesini istiyorlardı. Bu nedenle Lozan'da Osmanlı "ancien regime"nin kalıntısı olan kurumların tümü -vakıflar, okullar, kilise mahkemeleri vs.- tartışmaya açıldı.

Lozan'da görüşmeler devam ederken heyetten Hasan Saka Ankara'ya gelerek Lozan görüşmelerinin gidişatı hakkında TBMM'ne bilgi verdi. 1 Ocak 1923 günü toplanan TBMM'de gizli olarak yapılan tartışmalarda, Müslim ve gayrimüslim tüm T.C. vatandaşlarını aynı hukuk sistemi altında toplayacak; gayrimüslimlerin nikah, boşanma, nesep, nafaka ve diğer özel hukuk bağlamındaki tüm işlemlerini kilise kayıtlarından çıkarılarak Türk idari sistemine dahil edecek; bu konulardaki tüm işlemlere cemaat mahkemeleri yerine genel Türk mahkemelerinde bakılmasının hukuki esasları belirlendi. Bu da ancak, yeni kurulan milli devletin Şer'i hukuk kurallarından tamamen vazgeçmesi ve bütün T.C. vatandaşları arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir Medeni Kanun'u kabul etmesi ile mümkün olabilirdi.¹⁴

Hasan Saka'nın o gün TBMM'de yaptığı konuşma, Lozan'da müttefiklere üç yıl önceden Medeni Kanun'un kabul edilmesinin sözünün verildiğini belirtmesi bakımından çok anlamlıdır. Şöyle diyordu Hasan Saka: "İmtiyazatı mezhebiye ortadan kalkınca, bunların [azınlıkların] umuru diniyeleri [din işleri], nikâh mesaili, hasep nesep mesaili, nafaka mesaili vardır ki bunların kavanini medeniyeye tebaen [medeni kanunlara tabi olarak] halli lâzımdır. Artık Aile Kararnamesinden hukuku medeniyeye şeklinde bütün ekalliyetlerin ahkâmı diniye [dinî hükümlerine]

14 Türk hukukunun modernleşme süreci içinde değişimi konusunda en yeni ve en yararlı çalışma için bkz. Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara: TTK Yayını, 1996.

ve mezhebiyelerine muvafık bir şekilde ihya edilmesi; ikmal edilmesi ve mevkiî meriyete [geçerliliğe] konması ve bütün nikah ve talâkın [boşanmanın] dahi ekalliyetlere ait olsa [da] bizim kuyudatı resmîyemizde [resmî kayıtlarımızda] ve mahakimî resmîyemizde [resmî mahkemelerimizde] cereyan etmesi lüzumu hasıl olmuştur ki, bu hususta kanunlarımızı bu telâkki [anlayış] ile ikmal etmek [tamamlamak] mecburiyetindeyiz”¹⁵

Bundan yaklaşık üç yıl sonra, Medeni Kanun’un kabulü ile Ankara hükümeti Osmanlı “ancien régime”nin cemaatler üzerinde yükselen toplumsal düzeninin en önemli düğümünü çözmüştür. Böylece bir yandan gayrimüslim cemaatlerinin geleneksel direncini kırıp onları tamamen kendi kontrolündeki seküler bir mevzuatın içine dahil ederek, hukuken Türkleştirmiş; diğer yandan da gayrimüslimlerin koruyuculuğuna soyunarak, ülkemizde idarenin işleyişine müdahale eden büyük devletlerin siyasi etkisini tamamen sıfırlamıştır. Türk Medeni Kanunu’nun kabulü sayesinde, yeni kurulan milli devlet, en sonunda tüm vatandaşlarının özel hayatını da hukuk yolu ile düzenleme yetkisini ele geçirmiştir. Kemalistler açısından bu kanun, sadece “kişiler arası hukuksal ilişkileri çağdaş uygarlık düzeyine çıkaran” bir inkılâpçı düzenleme değil; milli devletin vatandaşları üzerinde hukuki anlamdaki iktidar tekeline elde etmek için verdiği siyasal mücadelenin en önemli kazanımıdır.¹⁶ İşte bu nedenlerle, Medeni Kanun’un kabulü salt “çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma yolunda bir adım” olarak ele alınamaz; bu kanun aynı zamanda Kemalistlere “hem iktidarda olup, hem de muktedir olmanın” sihirli anahtarını sunmuştur.¹⁷

Tekrar Lozan’a dönecek olursak, Lozan’da azınlıklar konu-

15 Lozan Konferansı hakkında Ankara’ya avdet etmiş bulunan konferans azasından Trabzon Mebusu Hasan [Saka] Bey’in izahatı bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1 Ocak 1923, Devre I, Cilt 3. Ankara: İş Bankası Yayını, 1985. s. 1173.

16 Türk inkılâpları ile ilgili yazında Niyazi Berkes’in çok özel bir konumu vardır. İlginçtir, bu konuyu Berkes ayrıntılı olarak ele almış, ama nedense pek “iktidar mücadelesi” açısından yaklaşmamıştır. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1973. s. 470-471.

17 Medeni Kanun’un gerekçesinde iktidar konusu şöyle gündeme geliyordu:

sunda kurulmuş olan alt komisyonda Ankara hükümeti adına tartışmaları Dr. Rıza Nur yürütmüştü. 1934 Trakya Olaylarının İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da bu komisyonda aktif olarak çalıştığını gözlemliyoruz.¹⁸ Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarıyla ameliyat masasına yatırıldığı bu görüşmelerde azınlıklar meselesi anahtar rolü oynamıştır.

1923 yılında Lozan görüşmeleri sırasında azınlıklar konusundaki tartışmaların yeni Türkiye'nin kurucularının duygusal dünyalarında ve zihinlerinde "Türkleştirme" konusunda ufuklar açtığını ve İskân Kanunu ile 1934 Trakya Olaylarına doğru evrilen yolun fizibilite çalışmalarının yapıldığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede Dr. Rıza Nur'un anılarından alınan aşağıdaki bölüm bence çok anlamlı: "Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne de iyi düşünüyorlar ... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilh... yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbashi da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim zaman tüylerim ürperdi Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraşım. Pek müşkilat ile fakat kaldırdım. Bunun dersi: Vatanımızda başka ırkta, başka dilde, başka dinde adam bırakmamak en esaslı, en âdil, en hayati iştir. Bu sebeptendir ki, ben zaten Türkçülüğü şiddetli Türk Nasyonalistliğine çok yıllardan beri dökülmüştüm ... Bu se-

"Muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün câmiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile münasebetini kesmesi, milli egemenlik için de bir zarurettir. Çünkü kanunlar, dine müstenit olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlette, muhtelif tebaası için ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hâl, çağdaş devletlerde şart olan siyasi, sosyal, milli birliğe tamamen aykırıdır." zikreden Gülnihal Bozkurt, *ibid.* s. 193.

18 Bu komisyonun çalışmaları için bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*. Çev. Seha L. Meray. Takım I, Cilt 1, Kitap 2. Ankara: SBF Yayını, 1970. s. 151-288.

bepledir ki, Çerkez, Arnavut ilh... köylerini dağıtıp, bunları Türkler ile karışık olarak yerleştirmek en birinci iştir.”¹⁹

Yukarıdaki alıntıda örneklenen ve sanki Batı edebiyatındaki “bilinç akımı” türündeki anlatımı andıran tespit ve genellemelere, Kemalist seçkinlerin anılarında pek rastlanmaz. Dr. Rıza Nur’un anıları -kendisinin doğuştan muhalif ruh yapısı nedeniyle- bazı milli kahramanlarımız hakkında en azından “denizsizlik” olarak nitelendirilebilecek ithamlarla doludur. Her türlü mübalağaya rağmen, Dr. Rıza Nur’un anılarının, özellikle Lozan ile ilgili bölümlerini konferansın resmi zabıtlarıyla birlikte okuduğumuz zaman, onun azınlıklar konusundaki hissiyatının samimi olduğunu söyleyebiliriz.

Gayrimüslimler Lozan’da verilen haklardan vazgeçiyor

Bilindiği gibi İsviçre’den alınan Medeni Kanun Şubat 1926’da TBMM’de kabul edilmiş ve aynı yılın ekim ayında da geçiş süresini tamamlayarak İtalya’dan alınan Türk Ceza Kanunu ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Aslında Medeni Kanun’un uygulanmasına hazırlık teşkil edecek diğer uygulamalar, daha Medeni Kanun hazırlık aşamasında iken, 1925 yılı yaz aylarında sonuçlandırılır.²⁰ Medeni Kanun yürürlüğe girmeden önce, Lozan Antlaşması’nın 42. maddesi ile belli bir koruma altına alındıklarını zanneden azınlık temsilcileri, hükümetin baskısı sonucunda Cemaat Meclisleri’ni toplayarak bu haklardan tamamen vaz, geçtiklerini açıklarlar.²¹

Lozan Antlaşması’nın 42. maddesinin kurulmasını emrettiği

19 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*. III. Cilt. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967. s. 83.

20 Bu konuda İstanbul’da R.H. Hoare’dan İngiliz Dışişleri Bakanı’na 9 Ağustos 1926 tarihli ve FO 371 E 4663/35/44 tarihli belge.

21 Antlaşmanın 42. maddesi şöyledir: “Türk hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukuyla] kişisel durumları [statüleri, kişi halleri] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri al-

üç komisyon, 1925 yılının mayıs ayında oluşturulur. Bu komisyonların Rum, Ermeni ve Yahudi üyeleri hükümet tarafından tayin edilir. Uzun tartışmalar ve hükümet çevrelerinden gelen yoğun baskılardan sonra, 10 Eylül 1925 tarihinde Yahudi üyelerin bulunduğu komisyon, Yahudi cemaatinin Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin verdiği haklardan vazgeçildiğine dair kararını açıklar.²² Bunu Ermeni cemaatinin aynı yönde aldığı karar takip eder. Rum cemaati bir miktar direnir, ama sürekli olarak "tavsiye kararı alacak" alt komiteler kurulur. Bazen alt komitenin de üyeleri değişir ve yönetim açısından daha "mülayim" üyeler atanır. Nihayet alt komite içinde oylamanın yapılacağı günden bir gün önce 42. maddenin sağladığı haklardan vazgeçilmesine açıkça karşı olan üç delege polis tarafından gözaltına alınır. Ve sonunda, 27 Kasım 1925 günü, alt komitedeki 72 üyeden 55'inin oyu ile Rumlar da aynı haklardan vazgeçtiklerine dair belgeyi imzalar. Esas komite de bunu onaylar.²³ Böylece, Osmanlı dünyasının en son kalıntısı da ortadan kalkmış; gayrimüslim vatandaşlar, bir dinî ve etnik cemaatin üyesi olmanın getirdiği ve uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmış tüm ayrıcalıklarından arındırılarak; "hukuki açıdan" Türkleşmişlerdir.

Sermayenin ve emek piyasasının Türkleştirilmesi

Cumhuriyet yönetiminin ilk on yılında başlayan ve daha sonraki yıllarda devam eden diğer bir politika ise, "iktisadi milli-

mayı kabul eder. Bu tedbirler, Türk hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir." Bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*. Çev. Seha L. Meray. Takım II, Cilt 2. Ankara: SBF Yayını, 1970. s. 13.

22 Yahudi cemaatinin Lozan'ın 42. maddesinin verdiği haklardan vazgeçmesinin karar metni için bkz. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasi araştırma*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1995. s. 70-74 ayrıca bkz. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations: 1918-1974*. Atina, 1983. s. 135-138.

23 Alexandris, *ibid.* s. 138.

yetçilik” başlığı altında ele alabileceğimiz ve Gökalp’in 1912’de yayınladığı “Vatan” şiirinde koyduğu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen, sermayenin ve emek piyasasının Türkleştirilmesi politikasıdır. Bu politika, esas olarak ülkemizde iş yapan yabancı şirketlerle, bu şirketlerde istihdam edilen yabancı ve gayrimüslim personeli hedef almıştır.

Türkleştirme siyaseti sonucunda ülkemizdeki çıkarları zedelenen büyük devletlerin temsilcilerinin kendi merkezlerine yazdıkları rapor ve yazılar bu siyasetin pratikte uygulanma biçimleri hakkında ayrıntılı bilgilerle doludur. Örneğin İstanbul’daki İngiliz Elçisi Sir R. Lindsay, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain’e yazdığı raporunda, önce genel bir değerlendirme yaparak, “Türk milliyetçiliğinin özünde, Avrupa’nın başka yerlerinde ortaya çıkan milliyetçiliklerden pek farklı olmadığını” belirtiyordu. İngiliz Elçisi bu raporunda “[Ülkede milliyetçilik dalgasının] gittikçe artan ölçüde güçlenmesinin nedenlerini de, Türkiye’nin kendisini uzaklardaki başkent Ankara’ya kapatmasından ve [bu] yeni salgının hep [sâri] hastalıkların ilk devrelerinde olduğu gibi yüksek ateş ile seyrediyor olmasına” bağlıyordu.

Bu ilginç raporda, “Polis ve belediye yetkililerinin hiçbir zaman yazılı olarak tebliğ edilmeyen emirlerinde, yabancıların sahip olduğu dükkân ve banka olsun, tüm firmalarda çalışanların % 75’inin Müslüman Türklerden oluşmasını [temin etmek yönünde] karar aldıklarını ve [bunu yapmak doğrultusunda onları] zorladıklarını” belirtiyordu. Raporun son kısmında “[İstanbul] liman şirketinin millileştirilmesinden sonra da gayrimüslim Türk vatandaşlarının da kılavuz kaptanlık, dalgıçlık ve gemilere mal satma (ship chandling) mesleklerini sürdürmelerine engel olunduğu” vurgulanıyordu. Ayrıca İngiliz Elçisinin dikkatinden kaçmayan diğer bir husus da şuydu: “Belediye yetkilileri [de] tüm işlerin Türklere tahsis edilmesine çalışıyorlar. Örneğin, şoförlerin ehliyetlerinin temdidi için verilen dilekçelerin sonucunda, hiçbir yabancı [uyruklu] ve gayrimüslim şoföre ait ehliyet temdit edilmiyor. Ayrıca Türk bandıralı gemilerde çalışan yabancı [uyruklu] usta ve çarkçıbaşılara da

bu işlerin artık Türklere tahsis edildiği belirtilmişti.”²⁴

Raporun sonunda elçi, Cumhuriyet yönetiminin Türk olmayan unsurlara duyduğu yoğun güvensizliğin sonucu, etrafını bir Çin Seddi ile çevirerek sadece kendilerine ait bir devlet kurmak istediklerini belirtiyordu. Bu güvensizliğin büyük devletlerin yüz yıldan beri Türkiye'ye karşı uyguladıkları politikalar sonucu oluşmuş olduğunu belirten İngiliz Elçisi, Cumhuriyet yönetiminin yabancılardan gelebilecek herhangi bir baskıya karşı kendilerini tamamen korumaya niyetli olduğunu vurguluyordu.²⁵

Aynı günlerde, İngiliz sermayesi ile kurulmuş İstanbul Telefon Şirketi'nin Londra'daki temsilcisi J.E. Kingsbury, İngiliz Dışişleri'ne yazdığı mektupta İstanbul'daki şirket müdürünün Türkleştirme politikasından şikâyet eden mektubundan alın- tılar yapıyordu. İstanbul'daki müdür şöyle diyordu: “1912 yılından beri yanımda çalışan şoförüm Niko'yu kovmak zorunda kaldım. Vilayet onun şoförlük yapmasına izin vermiyor. Garsonlardan tutun da -ki buna şimdi gayet mütevazı bir ücret karşılığında çalışan düzinelerce beyaz Rus garson kız da dahil- bütün gayrimüslimleri işten atıyorlar.”²⁶ Kingsbury, şirkette çalışan çok az sayıdaki uzman İngiliz personel hakkında henüz bir baskı gelmediğini fakat işten atılan gayrimüslimler yerine kalifiye eleman bulmakta çok zorlandıklarını belirtiyor.

Benzer yakınmalar, İzmir-Aydın demiryolunu işleten şirketten de geliyor. “Ankara'da demiryollarının devlet elinde olması gerektiği konusunda güçlü bir kanaat hasıl olduğunu belirten” İzmir'deki Genel Müdür Mr. Shewan, “Bu kanaati güçlendiren olgunun Anadolu Demiryolları'nın Türkler tarafından işletilmesi örneğinden kaynaklandığını” anlatarak,

24 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir L. Lindsay'den Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e rapor: FO 371 / 8 Şubat 1926 tarihli ve E1072 / 373 / 44. numaralı belge.

25 *Ibid.*

26 Londra'da J. E. Kingsbury'den İngiliz Dışişleri'ne 18 Şubat 1926 tarihli mektup: FO 371/E1186 /373 / 44.

Anadolu Demiryolları'nın aslında zarar ettiğinin bilinmediğini veya önemsenmediğini ve bu zararın da devlet tarafından karşılandığını belirtiyor.²⁷ İzmir-Aydın demiryolu şirketi ile ilgili 18 Mart 1926 günü Londra'da yapılan toplantıda tartışılan konulardan biri çok ilginç: Firma yetkililerinin İngiliz Dışişleri'ne yaptıkları şikâyetleri özetleyen tutanakta, İzmir Rıhtım Şirketi'nin millileştirilmesinden sonra, İzmir'de demiryolu şirketinin kendi mülkü olan dalgakıran, rıhtım ve vinçleri kullanmasına izin verilmediği, çünkü limanda çalışan işçilerin yabancı ve potansiyel casus oldukları, sırf bu nedenle de işten atılmalarının istendiğini belirtiliyor.²⁸

Yaklaşık iki ay sonra, T.C. Ticaret Bakanlığı İstatistik Şubesi tarafından tüm sigorta şirketlerinin temsilciliklerine yollanan anket formunda sigorta şirketlerinin sermaye yapısı, merkezlerinin bulunduğu yabancı ülkeler, temsilcisi oldukları veya bağlı buldukları yabancı şirketin ortaklık yapısı hakkında ayrıntılı sorular bulunmaktadır. Ancak bu anketin ikinci bölümünde Türkleştirme politikaları açısından son derece anlamlı bilgiler derlenmektedir. Bu kısımda, şirketlerde çalışan memur ve işçilerin önce aldıkları maaş kategorilerine göre ayrıntılı dökümleri istenmekte, sonra her ücret dilimi içinde çalışanların 'Müslüman Türkler', 'Gayrimüslim Türkler' ve 'Yabancılar' olarak kendi içinde dağılımının belirtilmesi istenmektedir. İngiliz Elçisi Lindsay Londra'ya yazdığı raporunda, bu anket formunun Müslüman ve Gayrimüslim Türk vatandaşları arasında yönetim nezdinde yapılan ayrımın ilginç bir kanıtı olduğunu belirtmektedir.²⁹

- Aslında bu olaydan yaklaşık onyediy yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan ve "azınlık karşıtı" bir vergi olan Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında da vergi mükellefleri-

27 "The Ottoman Railway from Smyrna to Aidin" şirketinden İngiliz Dışişleri'ne 2 Mart 1926 tarihli mektup: FO 371/E1470/373/44.

28 İngiliz Dışişleri'nde 18 Mart 1926 günü yapılan toplantının tutanağı: FO 371/E1874/373/44

29 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir L. Lindsay'den Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e rapor: FO 371/9 Mayıs 1926 tarihli ve E3016/373/44 numaralı belge.

ni sınıflandırmakta benzer kategoriler kullanılmıştır. 1942 yılının yaz aylarında olağanüstü bir verginin hazırlıkları için çalışan İstanbul Defterdarı Faik Ökte, savaş koşullarında aşırı zenginleşen kimselerin isim listelerini, Ankara'dan aldığı yazılı gizli emir doğrultusunda, benzer kategorilerin yardımıyla hazırlamıştır.³⁰

10 Nisan 1926 günü TBMM'de kabul edilen başka bir kanun, bütün şirketleri "Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa" mecbur etmektedir.³¹ Yabancı sermayeli şirketler ise Türk tebaasında olan kimselerle temaslarında ve resmi defterlerinde Türkçe kullanmak zorundadırlar. Aslında bu kanun İttihat ve Terakki yönetiminin I. Dünya Savaşı yıllarında çıkardığı benzer nitelikli bir kanunun tekrarıdır.³² Ama savaş yılları ve mütareke döneminde tam anlamıyla uygulanamayan ilk kanun, Cumhuriyet döneminde tavizsiz olarak uygulanmıştır. Her iki kanunun da esas amacı ülkemizde çalışan ecnebilerin Türkçe öğrenmesini sağlamak değil; yabancı şirketler üzerinde, Müslüman Türkleri artan oranda istihdam etmeleri konusunda baskı kurmaktır.

İktisadi milliyetçiliğin son derece somut ve piyasaya dönük yansıması olan bu tavırlar ilk anda "sol eğilimli ve anti emperyalist bir tepki" olarak algılanabilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğer sadece yabancıların sahip olduğu firmaların mülkiyet yapısını değiştirerek devletleştirme veya millileştirme yoluna gidilmiş olsaydı, yukarıda özetlediğimiz olaylar bütünü anti emperyalist ve ulusal bağımsızlık yanlısı bir

30 Ökte'nin anılarında vergi mükelleflerinin gruplandırılması şöyle anlatılıyor: "Cetveller M ve G diye ikiye ayrıldı. M Müslüman grubu, G gayrimüslim ekalilyetleri temsil ediyordu. Bilâhare bu harflere dönmeler için D, ecnebiler için E harfleri katılacaktır." Bkz. Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioglu Yayınevi, [1951]. s. 48.

31 22 Nisan 1926 tarihli ve 805 sayılı "İktisadi müesseselerde mecburi Türkçe kullanılması hakkında kanun." Bkz. *Düstur* 3. tertip. Cilt 7, s. 219.

32 İttihatçıların çıkardığı yasa hakkında bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1995. s. 60.

iktisat politikası olarak algılamak mümkün olabilirdi. Fakat 1920'lerde başlayan Türkleştirme politikası sadece sermaye kesimine karşı değil; aynı zamanda bu firmalarda istihdam edilen yabancı/gayrimüslim işçi ve memurlara karşı da uygulanmıştır. Dolayısıyla, hadisenin firma mülkiyeti düzeyinin de ötesinde bir boyutu vardır ki bu da "bizden olmayan insan unsurunun" -velev ki emekçi bile olsa!- piyasadan tasfiye edilmesidir. İşte bu nedenlerle, Türkleştirme politikaları, aynı zamanda bir ayrımcı politikalar manzumesi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kesiminde istihdam:

Son Osmanlılar ve Tek Parti yönetimi

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı bürokrasisi istihdam edilen memurların etnik ve dinî nitelikleri bakımından ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. İmparatorluk bünyesinde açılan modern okullarda eğitim görmüş olan gayrimüslimler, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde giderek daha fazla istihdam olanağı bulmuşlardır. Örneğin Carter Findley'in 1850-1908 yılları arasında Hariciye Nezareti'nde çalışanların sicil dosyalarına dayanarak ortaya koyduğu sayılara göre, bu dönemde Osmanlı Dışişleri'nde çalışan meslek memurlarının yaklaşık üçte birinin (% 29) azınlıklardan oluştuğunu görüyoruz.³³ Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde azınlıklar arasında varolan tüm milliyetçi ve ayrılımcı hareketlerin yarattığı olumsuz etkilere rağmen, Osmanlı Hariciye Nezareti'nde çalışan Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında "devlet memuriyetine atanmak açısından fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmiş" olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son otuzüç yılına damgasını vuran ve saltanatında İslâmiyet ve Türklük sembol-

33 Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy," Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Der.), *Christians and Jewis in the Ottoman Empire*. Cilt I. New York: Holmes and Meier Publishers, 1982. s. 343.

lerini "İmparatorluk Devleti Milliyetçiliği" mantığı çerçevesinde ustaca kullanmış olan Sultan II. Abdülhamid döneminde bile, Osmanlı bürokrasisi içinde azınlıkların görev almalarına ve yükselmelerinde bir engelleme söz konusu olmamıştır.³⁴ II. Abdülhamid döneminde Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdamı ile ilgili çalışmasında İlber Ortaylı, Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslim memurların atanması ve çalışmasını "Dış Hıristiyan devletlerin baskısına bağlayarak açıklama[nın] pek doğru" olmadığını belirtiyor. Ortaylı şöyle devam ediyor: "Devlet hayatındaki kozmopolitizmin XVIII. asırdan beri şekillenmesi ve XIX. asırda özellikle laik eğitim kurumlarının yetiştirdiği gayrimüslim gençlerin tıpkı Müslümanlar gibi hizmete girip muhtelif yerlere tayin edilmesi söz konusudur. Böylelikle Tanzimat döneminde bu alanda geleneksel bürokrasinin bir kalıbı değişmekte yeni bir gelişme görülmektedir."³⁵

Tek Parti Dönemi'nde ise, gayrimüslimlerin devlet memuriyetine alınması önce *de facto* olarak durdurulmuş ve daha sonra da bu fiili durum yasa çıkarılarak *de jure* hâle getirilmiştir. 18 Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 4. maddesinde, "Memur olabilmek için aşağıdaki şartları haiz olmak lâzımdır" denildikten sonra, maddenin "a" fıkrasında, "Türk olmak" şartı konulmuştur.³⁶ Devlet memuru olmanın şartını "T. C. vatandaşı olmak" şeklinde yazmak yerine, doğrudan Türk etnik kimliğine gönderme yaparak belirleyen bu kanun 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.³⁷ Tek Parti Dönemi'nde kamu kesiminde çalışma olanaklarını sadece "etnik Türklere" veya "Türkleştirilmeye müsait olan" Laz, Boşnak,

34 Sultan Abdülhamid'in bu sembolleri nasıl etkin bir biçimde kullandığı konusunda bkz. Selim Deringil, "Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Simgesel ve Törensel Doku: 'Görünmeden Görünmek,' *Toplum ve Bilim*, no. 62, Yaz-Güz 1993. s. 34-56.

35 İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler," *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri-Bildiriler*. İstanbul: İÜ. Ed. Fak. Yayını, 1994. s. 168.

36 Memurin Kanunu'un metni için bkz. *Düstur-Üçüncü Tertip*, Cilt 7, s. 667.

37 14 Temmuz 1965 yılında kabul edilen ve günümüzde de geçerli olan 657 sayı-

Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun¹

Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur.

A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalçiliği; borsalarda mübayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayii işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimî ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelûmum amelelik, her türlü müesseselerde ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.

B) Baytarlık ve Kimyagerlik

Madde 2 - İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ruhsatı mahsusاً ita kılınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar ecnebler tarafından icra edilmez.

A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu

B) Devlete veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.

Madde 3 - Bu kanunda Türk vatandaşlarına tahsis edilmemiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebaası tara-

fından icrası, icabında, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla men olunabilir.

Madde 4 - Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir ecnebi devlet tâbiyetindeki işçiler.

Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebler kanunun neşri tarihinden itibaren *bir sene* içinde işlerini terk etmeğe mecburdurlar.²

Madde 6 - Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri 5. maddede tâyin olunan müddetin hitamından sonra icra eden ecnebler mahalli en büyük mülkiye memurunun emriyle fiilen sanat ve hizmetlerinden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt varakasıyla sulh mahkemesine verilir ve on liradan beşyüz liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir.

Madde 7 - Türk vatandaşları hakkında idari ve kanuni kayıtlar koyan ecnebi devletlerin tebaası Türkiye'de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri Kararıyla men olunabilir.

Madde 8 - Vilayet ve kaza merkezi olmayan mahallerde ecneblerin dükkan açması memnudur.

Madde 9 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 - Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

¹ Yayın tarihi 11 Haziran 1932. Kanun no. 2007. Bkz. DÜSTUR. ÜÇÜNCÜ Tertip. Cilt 13, s. 519-520.

² 31 Mayıs 1933 günü TBMM'de yapılan değişiklik sonucunda bu süre iki yıla yükseltilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 4. Cilt 15. s. 468.

lı Memurin Kanunu'nun 48. maddesi devlet memuru olmak isteyenlerde aranacak şartları, nihayet "Türk vatandaşı olmak" olarak değiştirmiştir. Bkz. DÜSTUR-Beşinci Tertip, Cilt 4, Kitap 3 s. 3053.

Çerkes, Kürt vs. kökenli vatandaşlara tahsis eden Memurin Kanunu, bir yandan nüfusun önemli bir kısmını "Türkleşmeye teşvik ederken," aynı anda gayrimüslimlere karşı uygulanan "ayırıcı" mevzuatın tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kanunla, etnik kimlik açısından Türk olmaları mümkün olmayan gayrimüslim T.C. vatandaşlarına, eğitim ve becerileri ne kadar gelişkin olursa olsun, devlet memuriyetinin yolu kapanmıştır.³⁸

"Bazı meslekler" T. C. vatandaşlarına tahsis ediliyor

Türkleştirme sürecinde önemli yeri olan ve bu kez kamu kesimi dışındaki bazı işlerin de gayrimüslimlerin bir bölümüne kapatılmasına yol açan bir kanun da 4 Haziran 1932 günü TBMM'de kabul edilen 2007 sayılı "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun"dur. İlişikte tam metnini yayımladığımız bu kanunun TBMM'ne sunulduğunda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yaptığı konuşmayı görelim:

"Bu kanun, yani bazı sanatların ecnebilere memnu [yasak] olması kanunu, bütün müstakil milletlerin ötedenberi kendi

38 Ermeni kökenli gazeteci Dr. Hagop Sivaslıyan, 80'li yıllarda yapıldığını tahmin ettiğimiz bir açık oturumda kendisine, "Ermenilerin ikinci sınıf vatandaşlar olmadıklarını, Türklerle Ermenilerin aralarında bir ayrılık olmadığını, ekonomik alanda iş alanlarının Ermenilerin elinde olduğundan ve Türklerin sahip olduğu bütün haklardan gayrimüslimlerin de yararlandıklarından" söz eden bir öğretim üyesine şu cevabı verir:

"Osmanlı zamanında Ermeniler'in paşa olduğundan, yönetici olduğundan bahsedilir. Pekiyi efendim, Osmanlı zamanının Ermenileri zekiydi yetenekliyidiler de, Cumhuriyet zamanının Ermenileri aptal mı, neden böyle bir şey hiç olmuyor? ... Ben ... gazeteci, tıbbiye bitirmiş ama bu işi hiç yapmamış, iş sahibi biriyim ... Ben ticaret falan istemiyorum. Ben Nahiye Müdürü olmak istiyorum. Öyle bir hobim var benim. Ve inanıyorum ki, Türkiye'de kaç tane Nahiye Müdürü varsa en iyisi olacağım. Ama olamıyorum. Olamadığıma göre bir sorun var." Bkz. Şengün Kılıç (der) *Biz ve Onlar: Türkiye'de etnik ayrımcılık. Araştırma-Röportaj*. İstanbul: Metis Yayınları, 1992. s. 65.

Umumî Yerlerde Türkçe*

Ahmet Emin YALMAN

Memleketin muhtelif yerlerindeki belediyeler, umumî yerlerde Türkçeden başka dille konuşmayı men etmişlerdir. Bu tedbirin İstanbul'da da tatbiki meselesi hakkında gazetelerde rivayet dolaşmış, fakat aslı çıkmamıştır.

Şurasını itiraf etmek lazımdır ki İstanbul'daki vaziyet memleketin başka hiçbir yerine benzemez. Umumî yerlerde Türkçeden başka dille konuşulmamasını temin etmek bir belediye işi olmamakla beraber memleketin muhtelif yerlerindeki belediyeler halkın umumî duygularının bir tercümanı diye bununla meşgul olmuşlardır. Fakat İstanbul'daki vaziyet bir devlet siyaseti manzarasını gösterir, bir belediye işi çerçevesine giremez.

Memleketin her yerinde itiraz uyardıran mesele, muhacir sıfatıyla hariçten memlekete gelen vatandaşların eski yurtlarındaki İtiyatlar sevkile Rumca, Boşnakça, Arnavutça ve Çerkesçe gibi lisanlar konuşmalarıdır. Memleketin siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına bu İtiyatlarla en şiddetli bir tarzda mücadele etmek zarıdır. Memleketin bir çok yerlerinde

çirkin bir mozayik vaziyetine tesadüf ediliyor. Yarım asır evvel memlekete gelen muhacirlerin köylerinde hâlâ Türkçeden başka bir dilin ana dili yerinde kaldığı görülüyor. Bu vaziyet, alâkadarların millî duygulardan mahrum olmasından çok ziyade eski hükümetin ve muhitin ihmaline ve alâkasızlığına delâlet eder. Her işte şuurlu bir millî siyaset takip eden İnkılâp Türkiye'sinde bu mozaik vaziyetinin en kısa zamanda tasfiyeye uğratılması bir zarurettir.

İstanbulun hususiyeti

İstanbul'a gelince burada memnuniyet kararlarına mevzu olabilecek bir vaziyet yoktur. Meselenin her cihetini düşünerek derdin her nevine ayrı çare bulmak icap eder.

Memleketin her tarafında mübadele yoluyla bir tecanüs temin edilmiştir. Yanlız İstanbul bu umumî prensipten istisna edilmiştir. Burası aynı zamanda büyük bir İktisadî merkezdir. Büyük bir ticaret şehrinde hiçbir zaman ifrat ve sıkıntı havası bulunmaması lazımdır.

İstanbul'da ana lisanı Türkçe olmayan vatandaşlar vardır. Bunların gençleri mekteplerde Türkçe öğreniyorlar, İhtiyarları arasında Türkçe bilmeyenler veya çok az bilenler eksik değildir. Bunlar ister istemez Türkçeden başka bir dil konuşursa ne olacaktır? Halk arasından kendilerini ikaz eden vatandaşlar eksik olmayacaktır. Halbuki halkın zabıta vazifesi-

(*) Tan gazetesi, Başmakale, 4 Mart 1937.

memleketlerinde yapmış oldukları kanundur. Ve bunun huku-ku düvelde [devletler hukunda] ismi, rejim detranjdır [regime d'etrangers]. Yani ecnebilere tâbi olacağı usul ve kavait. Biz bu kanunu tâ ötedenberi arzu ederdik, fakat daima memleketin inkişafına ve istikbaline mâni olan kapitülasyonlar bunu akim halde bıraktı. Umumî harpte kapitülasyonların bir tarafı olarak ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara hasrettik. Son kalan birkaç kı-

ni üzerine almakta kendini haklı görebilmesi mutlaka ifrat cereyanlarına yol açar. Memleketimizde hiçbir zaman bu yola gidilmemiş, daima dertlerin icabına göre müsbet ve geniş tedbirler aranmıştır.

Ak ve kara koyunlar

Türk vatandaşlığı dünyanın en yüksek sıfatıdır. Bunu seve seve kabul ederek memleketin bünyesi içinde yerlerini almaya ve mütareke devrinin fena imtihanından sonra Türk milletine hakikî bir itimat uyandırmaya kıymet vermeyen insanlara bizim ihtiyacımız yoktur. Bu yolu kendi arzu, sevgi ve menfaatlerinin sevki ile tutmak istemeyenleri neden zorla riyakârlığa sevk edelim? Türk vatandaşlığını benimsemediğini dilleriyle, hareketleriyle ispat edenler, memleketin umumî hayatına ayak uydurmak istemeyenler, varsınlar kendilerini belli etsinler ve bir ecnebi cisim halinde kendi kendilerini bünyenin haricine düşürsünler. Ak koyunla, kara koyunu birbirinden ayırmaya imkân bulmak bir ihtiyaçtır.

Maksat milli ölçü ile aykırı olan unsurlar arasında tecanüse varmaksızın tazyik ve ifrat, bunun en yanlış ve verimsiz yoludur. En doğru yol, kapağı açarak tutarak "Canınız isterse..." demektir. Fakat bunun da şartı, kendini cidden Türk addettiğini, Türk umumî hayatının malı olduğunu, ve memleketi faydalı olmaya çalıştığını gösteren vatandaşlar[ı] fert olarak Kara ko-

yun vaziyetinde bırakmamaktır. Fert itibarıyla Musevi, Rum, Ermeni [öyle] vatandaşlar tanıyoruz ki kendilerini cidden Türk addediyorlar, fakat buna rağmen vatanlarının kendilerini yüzde yüz benimsemediğinden dolayı ızdırıp duyuyorlar.

Musevilerin vaziyeti

Dil meselesinin her unsur hakkındaki vaziyeti başkadır. En nazik vaziyet Musevilere aittir. Dünyanın hiçbir memleketi yoktur ki orada yerleşen Museviler memleketin dilini benimsemesinler ve ana dili haline koymasınlar. Çok gariptir, bunun yegane istisnası Türkiye'dir: Yahudilere asırlardan beri dost ve efendi muamelesi eden ve ifrat cereyanlarının ilerlemesine imkân bırakmayan Türkiye... Burada Musevilerin İspanyolca'yı veya Fransızca'yı ana dil tanımaları ve bu lisanları umumî yerlerde kullanmaları, memleketi zorla yabancılaşma ilân etmekten başka mâna ifade etmez. Bu hakikati samimi bir surette kavriyan ve çırpınan Musevi vatandaşlarımız eksik değildir. Mükemmel Türkçe konuştukları halde umumî yerlerde İspanyolca ve Fransızca konuşmayı tercih eden Museviler, bu hareketlerinin muhite karşı istihfaf diye telakki olunmasına ve acı bir teessür uyandırmasına hayret etmemelidirler.

Ermeniler ve Rumlar

Ermeniler için de vaziyet, Türk vatandaşlığını tamamiyle benimsemek

sım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş oluyoruz. Bu kanunun istinat ettiği prensipler şudur:

Amme [kamu] emniyetine taallük eden işler, amme hizmetine taallük eden işler, bir de iktisadî ve içtimaî bazı ahval ve şerait. Amme emniyetine taallük eden işlerin bir kısmı evvelce Doktorluk Kanunu ile, Eczacılık Kanunu ile, bir kısmı da Kabotaj Kanunu ile vatandaşlara hasredilmişti. Bunun son kalan kısmı; Şoförlük, Kapıcılık gibi şeylerdir. Bunu da bu kanunla temin ediyor ve vatandaşlara hasrediyoruz.

veya benimsemek yolunda kendi arzu ve menfaatlerine göre ferden verecekleri bir karar meselesidir. Dil meselesindeki bir memnuiyetle riyakârlığa yol açmanın kat'iyen manası yoktur.

Rumca hakkında vaziyet değişir. İstanbul'da Rumların ve Garbi Trakya'da Türklerin mübadeleden istisnası karşılıklı bir muameledir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki yeni sıkı dostluk, bu muameledeki manayı bir kat daha derinleştirmiştir. İki memleket arasındaki dostluğu yüksek bir kıymet ölçüsü addetmek ve bunu incitecek her ifrat hareketinden uzak durmak icap eder.

Garbi Trakya'da Türkler Türkçe konuşmakla kalmıyorlar, Atinadan gelirken trende bir Yunan demiryolu müfettişine rastgeldim. Mükemmel Türkçe konuşuyordu. Mübadil olduğunu zannederek nereli olduğunu sordum. Sıvasa çok benzer bir isim söyledi. Ben de Sıvasta bahse başladım. Adamcağız gülerken yanlışıma tashih etti:

- Hayır, ben eski Yunanistanda doğdum. Üç senedir buradayım. Halk Türkçe konuşuyor. Ben de halkın dilini öğrenmeyi faydalı gördüm. Bir dil fazla öğrenmek zarar değildir, kârdır. Hele Türk-Yunan birliği ortada dururken...

Yunanistanın gösterdiği dost ve geniş ruha aynıyla mukabele etmek, doğru ve tabii bir hareket olur.

Kozmopolit Türkler

Bizce dil meselesinde en ağır ithama lâyık olanlar, umumî yerlerde kendi dillerinden başka dili zarafet veya bilgi satmak niyetine konuşan Türklerdir. Bir Beyoğlu mağazasında kendisine Türkçeden başka dille hitap eden satıcıyı terslemiyen, bilâkis kendisine ecnebi diliyle hitap eden, sonra iyi veya bozuk bir Türkçe söyleyen her ecnebiye Türkçe cevap vermiyerek, ecnebi diliyle cevap vermeye yeltenen her Türk, Türklüğe karşı cürüm işlemiş sayılır. Bugün memleketimizde yaşayan bütün ecnebler Türkçe öğrenmek istiyorlar. Bütün şikayetleri, Türklerin kendileriyle ecnebi dili konuşarak buna imkân bırakmamalarıdır.

Üç makul tedbir

Netice olarak biz İstanbul'un dil meselesi için şu üç tedbirin muvafık olacağı kanaatindeyiz:

1 - Parasız Türkçe öğrenme imkânlarını çoğaltmak.

2 - Türk olmayan unsurlardan Türkçe öğrenen ve söyleyen fertleri teşvik ve takdir etmek, benimsemiyenlerin fena not alacaklarını anlatmak, fakat umumî yerlerde ferdî müdahalelere ve ifrat hareketlerine meydan bırakacak memnuiyetlerden uzak durmak.

3 - Ana lisanı diye Türkçeden başka dil söyleyen muhacir Türklerle sıkı bir surette meşgul olmak, kendi dilini istihfaf eden [küçük gören] kozmopolit ruhluların yakasını bırakmamak...

İkincisi; amme hizmetlerine taalluk eden kısımlar ki hamallık vesaire gibi. Bunları da vatandaşlara hasrediyoruz. Ayak satıcılığı, Bohçacılık gibi şeyler.

Üçüncüsü; içtimaî ve iktisadî olup bunu da vatandaşlara hasrettik. Bu da iktisadî bir zarurettir. Az sermaye ile ve az mümareseye [beceri] muhtaç olan sanat ve mesleklerdir. Ayak satıcılığı buna en iyi bir misal olarak gösterilebilir. Bir vatandaş sıkıldığı gün cebindeki mendili çıkarıp satıp evine ekmek parası getirmelidir. Eğer karşısında kendisine rakip olabilecek

diğer milletlerin adamları bulunursa vatandaşı bu haktan mahrum etmiş olur.”³⁹

İçişleri Bakanı'nın konuşması, 1920'lerin ikinci yarısında çıkarılan ve bu yazıda tümünü ele alamadığımız birçok kanunun Türkleştirme politikası açısından “esbab-ı mucibesini” gayet net olarak ortaya koymaktadır. Hele şoförlük ve kapıcılık gibi işlerin kamu güvenliği açısından önemli sayılması, kanun koyucunun kamu güvenliğinin sınırlarını hangi boyutlara taşıdığını göstermesi bakımından çok aydınlatıcıdır.

Bakan Şükrü Kaya'nın konuşmasının son paragrafındaki “ecnebler” ve “başka milletlerin adamları” kategorisine kimlerin girdiğini tahmin etmek zor değildir. Bilindiği gibi, İstanbul Rumları Lozan Antlaşması öncesinde, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme” ile nüfus mübadelesinden muaf tutulmuşlar ve kendilerine tanınan “éta blis” [yerleşik] statüsü uyarınca, T.C. vatandaşlığına geçmeden İstanbul'da oturma ve çalışma hakkını elde etmişlerdir.⁴⁰ Ayrıca 1927 Nüfus Sayımının sonuçlarına göre, İstanbul'da 26.431 Yunan vatandaşı bulunmaktadır. Dolayısıyla 2007 sayılı kanun, öncelikle İstanbul'daki Rum vatandaşlarını ve bunlara ilaveten de mülteci statüsündeki Beyaz Ruslar gibi azınlık gruplarını hedef almıştır.

Bu yasanın 5. maddesine göre, “Bu kanunun neşri tarihinden itibaren ecnebler altı ay içinde işlerini terk etmeğe mecburdurlar.”⁴¹ Sonra bu süre bir yıla ve 31 Mayıs 1933 tarihinde yapılan en son değişiklikle iki yıla çıkarılmıştır, fakat bu “kanunda yazılan işlerden hangilerinin hangi tarihten itibaren yapılamayacağı” bakanlar kurulunun yetkisine bırakılmıştır.⁴²

39 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9. s. 65.

40 Sözleşmenin metni için bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*. Çev. Seha L. Meray. Takım II, Cilt 2. Ankara: SBF Yayını, 1970. s. 89.

41 2007 sayılı kanun 11 Haziran 1932 tarihinde kabul edilmiştir. Metni için bkz. *Düstur-Üçüncü Tertip*, Cilt 13, s. 519.

42 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 15. s. 468.

Şimdi, bu kanunun tanımış olduğu geçiş süresinin sona erdiği tarih olan, 1934 yılının yaz aylarında neler olduğuna bakalım.

İşsiz kalan İstanbul Rumları Atina'ya göç ediyor

1934 Trakya Yahudi olaylarından birkaç gün önce yani, 28 Haziran 1934 günü, ABD Elçisi Robert P. Skinner, İstanbul'daki Yunan Konsolosunu yemeğe davet eder. Yunan Konsolosu yemekte, yukarıda adı geçen kanunun süre şartının dolması sonucunda, yaklaşık 15.000 İstanbul Rumunun işten atılacağını belirtmiştir. 1934 yılı mayıs ayı içinde Bakanlar Kurulu'nun kendisine vermiş olan yetkiye binaen, aldığı kararlar sonucu işsiz kalan çoğu meslek sahibi, esnaf ve zanaatkâr olan bu azınlık grubu Yunanistan'a göç hazırlığı içindedir.⁴³

1934 yılının yaz aylarında, Yunan pasaportu sahibi yaklaşık 2000 Rum İstanbul'dan göç etmeye başlar. İstanbul'da yaşayan Yunan vatandaşlarının sayısı, yaklaşık bir yıl sonra yapılan 1935 nüfus sayımında 17.642 olarak verilmektedir. Bu sonuç, 1927 sayımına göre Yunan pasaportlu İstanbul Rumlarının sayısında yaklaşık 9000 kişilik azalmaya tekabül etmektedir.⁴⁴ O günlerde toplam sayıları 2000 civarında olan Beyaz Ruslar ise ABD Elçisinin, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a bu konudaki özel ricası ve Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'ni devreye sokması sonucunda işsiz kalmaktan kurtulurlar.⁴⁵

Bu gelişmeler karşısında Yunan hükümeti de ne yapacağını şaşırmıştır. Yunanistan'a göç eden İstanbullu Rumlara toprak verip, ekip biçmelerini istemek anlamsızdır. Çünkü bu insan-

43 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dışişleri Bakanı'na, 867.504 / 11, 30 Haziran 1934.

44 Alexandris, *ibid.* s. 185.

45 ABD Elçiliği Maslahatgüzarı Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 867.504/19, 18 Eylül 1934.

Marsel [Franko]'nun açık mektubu*

[Dil meselesine dair evvelki gün çıkan başmakalemiz üzerine 'Hahamhane Laik Meclisi ve Musevi cemaati Başkanı Marsel [Franko]' imzası ile çok iyi ve açık yazılmış, çok dikkate değer bir mektup aldık. Bir vesika kıymetini haziz olan bu mektubu, bu sütunlarda aynen okuyacaksınız.]

Bayım, dünkü makalenizde, Türk kültürünün umumileştirilmesi meselesini öyle ince ve realist bir tahlile tâbi tuttunuz ki yazdıklarınıza eklenecek bir tek kelime, saçtığınız aydınlığa ilâve edilecek en hafif ışık bile yoktur. Akli selim namına teşekkür ederim.

Maahaza, hastalık böyle ustaca teşhis edildikten sonra, işaret ettiğiniz derde deva aramak eli kalem tutan her yurttaşın vazifesidir.

Dil meselesinin olsa oisa intibak davasının bir safhasından ibaret olduğu keyfiyeti Yahudi meselesini yakından ve soğuk kanlılıkla tetkik edenlerce teslim edilen bir hakikattir. Asıl olan Türkçe konuşmak değil, Türk gibi düşünmek ve hissetmektir. Efkârı umumîyenin bu vadideki hassasiyetinin derecesi ve aksülamelleri ne olursa olsun, halli lâzım gelen biricik davanın Türkiye'deki 80,000 Musevinin Türk kültürüne intibakının zamanı, şekli ve şartları hangileridir diye akla gelen birkaç suale müsaadenizle kısaca cevap vermeye çalışacağım.

Intibak [uyum] mümkün müdür?

Mümkündür. Buna engel aramak abestir. Türkiye'ye hicret eden Yahudilerin diğer bir kısmı İngiltere'de ve Felemenk'te yerleşmiştir. Bunlar yerli ahali ile o derece kaynaşmışlardır ki bugün birbirinden tefrik edilmelerine imkân yoktur.

(*) Tan gazetesi, 6 Mart 1937.

Hatta Şark vilayetlerimizde asırlardan beri bir Türk muhitinde yaşayan ve simaları bile tamamen Türkleşmiş bir avuç Yahudi vardır. Bunlar intibak meselesini fiilen halletmişlerdir.

Yahudi haddizatında muhite intibak istidatına malik bir mahlûktur.

Intibaka, manevî bir engel de yoktur. Yahudiler ötedenberi bu memlekette rahat yaşamışlardır. Yani kendilerinin rahat yaşamalarına müsaade edildiği gibi kendileri de hiç bir zaman siyasî bir imtiyaz ve benlik iddiasında bulunmuş değildirler. Yahudi kütlesi ile yurdun unsuru aslisi arasında tarihten bugüne devredilmiş hiçbir siyasî ve paslı mücadelenin acı veya kanlı hatırası yoktur.

Intibak yolumuz açık, engelsiz ve dümdüzdür.

Intibak matlup

[istenilen bir şey] mudur?

Bu milletin başbuğları rejimin umdeleri meyanında "devlet antisemitizmi" diye bir prensip bulunmadığını ve Türk kültürünü benimseyenlerin Türk camiasına girebileceklerini vak'alarla ilân etmişlerdir. Dünya efkârı umumîyesini vakar, samimiyet ve ciddiyetleriyle fethetmiş olan devlet adamlarımızın bu yoldaki sözleri karşısında en sathî vehim mânasızdır. Intibakın devletin doktrin ve siyasetine uygun olduğunu kabul etmek lazımdır.

Yurdun menfaatine de mutlak surette uygun olduğunu ayrıca isbata bilmem lüzum var mıdır? Milli birliğe aykırı düşen esaslı bir ahenksizliğin ortadan kaldırılması keyfiyeti münakaşaya tahammül eder bir dava değildir.

Asırlardan beri memlekette yaşayan 80,000 Türkün milli camiaya maledilmesi hem mantıkî, hem tabiidir.

Intibak Yahudilerce matlup mudur?

Umumi ve şâmil olan bu hasret ve iştihaya bir menfaat kasti atfedenler yok değildir. Yahudinin iman ve ölkü denilen nesnelere için de yaşamayı ve ölmeyi bilen bir mahlûk olduğu tarih karıştıranlarca meçhul olmasa gerekir.

İçimizde yurda olan bağlılıklarını münakaşa mevzuu yapmayı zillet [alçaklık] telakki edenler ve bu yoldaki iddiaları derin bir kalb acısıyla karşılayanlar tasavvur edildiğinden daha çoktur. Mânen şürgünlük hissine kapılarak sessiz sedasız ruhları sızlayan bu yurttaşlar yarım vatandaşlıktan, misafirlikten, Kanun-u Medeni Türklüğünden, manevi yurttaşlığa ulaşmayı rejimin normal bir tecellisi [görüntüsü] olarak beklemekte haklıdır.

İntibak hareketinin sırası geldi mi?

Geldi de geçmek üzeredir. Muhtelif sebeplerden dolayı. Bu sebeplerden biri mutlaktır: Gençlerin kaynaşması, mektep, kışla ve spor meselesidir. Yarın öbürğün bu memleketin idaresini eline alacak nesil bugün Yahudi yurttaşından ayrı yetişiyor ve terbiye görüyor. Yarın birbirine kardeş ve arkadaş muamelesi değil; ecnebi muamelesi yapmaları muhtemel ve tabiidir.

Gençlikler arasında esaslı ve daimi bir temas temin etmek müstacel [önde gelen] bir vazifedir.

İkinci sebep şudur: Ruh ve tabiat ikisi de boşluğa mütehammil değildir. L'âme a horreur du vide. [Ruh boşluktan nefret eder] Milli ülküden uzak tutulan Yahudi Türkü, kendine suni idealler aramağa mahkûm ediliyor. Milli birlik noktasından bu temayülün [eğilimin] vahim neticeleri izahtan müstağnidir.

Üçüncü sebep şudur: Bugün Muse-

vi cemaati teşkilatı veya teşkilatsızlığı başında bilhassa intibak hareketini neticelendirmek programıyla ve bu hususta mes'ul başbuğlarımızın mukadder teşebbüslerini kolaylaştırmaya hazır birkaç münevver vardır.

Bunlar üç seneden beri metodik bir surette efkârı umumiyeyi [kamu oyunu] hazırlamakla meşguldürler. Bugün bu hareketin piştarlığında [önderliğinde] bulunmuş olmanın verdiği salâhiyetle temin ederim ki vaziyet olgundur!

İntibakın tahakkukunun şartları hangileridir?

Evela şunu tasrih edelim ki, şart derken tabii şartları kastediyorum. Yoksa bir pazarlığın kayıtlarını değil... Bu ciheti böylece tespit ettikten sonra birer birer sayalım:

1 - İlk şart, işin zor taraflarından tecahül [bilmezden gelme] etmemelidir. Yahudi Türklerinin çoğu Galata ve Beyoğlu'nda oturur. O muhitteki hava malûmdur. Oralarda öyle öz Türklere rastlarsınız ki Türkçe hitabınıza Fransızca cevap vermeyi hüner sayarlar.

Bundan maada Türk Musevileri meyanında ve onlara dostluk ve sıhriyet bağlarıyla bağlı ecnebi tabiiyetinde Yahudiler vardır ki onlara yerli kültürü kabul ettirmeye kalkışmak masruf [harcanmış] bir gayret telâkki edilemez.

2 - İkinci şart, bu işi devlet işi telakki etmektir. Yeni rejimin teessüsünden beri bu memlekette ne ol-

ların köylülükle hiçbir alâkaları yoktur. Yunanistan'daki büyük şehirler ise, yaklaşık on yıl önce Anadolu'dan zorunlu nüfus mübadelesi sonucu yollanmış şehirli Rumlarla zaten doludur. 24 Temmuz 1934 günü ABD'nin Atina'daki elçisi, Yunan basınında, Türk hükümetinin doğma büyüme Istanbulu Rumları yollamasıyla ilgili kampanyanın haberini verir. Atina basınındaki eleştirel haberleri Washington'a bildiren elçi,

muşsa - sanayiinden kıyafetine, alfabesinden şimendüferine kadar bütün büyük küçük inkılâplar, hep devlet otoritesinin ciddi ve sistematik müdahalesiyle olmuştur.

Intibak meselesinde devlet açık alâkasını ilân etmez ve bu alâkasını fiiliyat ve icraatıyla tekit etmezse muvaffakiyetsizlik mukadderdir. Kaldı ki siyasetle iştilal etmeyi bir vazife değil, bir kabahat telâkki eden korkakların az olmadığı bu zamanlarda zayıf bir kütlenin - zaafın tabii olan çekingenliğini yenerek - böyle nazik bir vadide şuurlu ve esaslı bir teşebbüsünü beklemek, hayale kapılmak demektir.

3 - Üçüncü şart, Yahudi Türklerin intibakını diğer azlıkların intibakına talik [bağımlı hâle getirme] etmemektir. Siyaset realiteler üzerine işler, hayaller üzerine değil... Her bir ekalliyetin hususiyetlerinden tecahül etmek [bilmemezlikten gelmek] doğru bir hareket olmaz. Bu nokta hem mühim, hem de naziktir.

Devletten beklediklerimiz de şunlardır:

A) Devlet, intibak etmiş fertlere hakiki Türk muamelesi yapmalıdır. Tâ ki müteredditler [kararsızlar] anlasın ki necat yolu, doğru yol, Türklüğe giden yoldur.

B) Cemaat denilen köhne nizamnamelerle, çürümüş an'anelere istinat eden hukuki ucubelerin bugün tâbi tutuldukları idare-i maslahat rejimine nihayet çekilerek, laik, Cumhuriyeti-

mizin prensiplerine uygun yeni bir statü hazırlanmalıdır. Bu statü cemaatlerin faaliyetini din ve hayra hasreterek bu faaliyetlerini objektif bir lâkaydıle [ilgisizlikle] tanzim ve teshil [kolaylaştırma] ve bu çerçeve daire-sinde münasip bir kontrole tâbi tutulmalıdır.

C) Mektepler meselesi makul ve cezrl bir sureti halle bağlanmalıdır. Bu hususta, devlet, cemaati idare edenlerin hüsnüniyetine güvenebilir, buna eminim.

D) Devlet gençlik teşkilatının kapılarını Yahudi çocuklara açık bulundurmalıdır.

Düşüncelerimizin bir küll teşkil eden ana hatları bunlardan ibarettir. Ancak bu fikirleri hakikate çevirmeye azmetmiş olan bizler, millî disipline de uymağa azmetmişizdir.

Avrupa'nın hasta adamını, hasta Avrupa'nın yegane sağlam adamına çeviren başbuğlarımızın her şeye bir sıra ayırdıklarını ve sırası gelince her şeyi başardıkların biliyoruz.

Onların sarih işaret ve irşadı belir-meyince kımıldamak bizce manasızdır. Biz, bugün, efkârı umumiyeye meseleyi açık, namuslu ve samimi bir surette arz ve büyüklerimiz dikkatini celb etmekle yurda karşı bir vazife ifa ettiğimize ve manevi bir mes'uliyetten kurtulduğumuza kaniiz. Söz artık devletindir.

**Hahamhane Laik Meclisi ve
Musevi Cemaati Başkanı
Marsel [Franko]**

“Ege’de gittikçe artan İtalyan gücünden çok korkan Türkiye için Yunan dostluğunun bir anlamı olmalıdır” yorumunu yapar.⁴⁶ Dış politikada o günlerde yaşanan Türk-Yunan yakınlaşmasına rağmen yönetimin tavrı değişmez, Türkleştirme politikası devam etmektedir.

46 Atina’da elçi Lincoln MacVeagh’dan ABD Dışişleri Bakanı’na: 24 Temmuz 1934, 867. 504 / 13.

“Vatandaş, Türkçe Konuş!”

Azınlıklar açısından 1937'deki durum

Son olarak, Türkleştirme politikalarının en önemli boyutu olan “Vatandaş, Türkçe Konuş!” kampanyaları ile başlayan bir tartışmayı gündeme getireceğiz.⁴⁷ 1937 yılında bazı belediyelerin kendi sınırları içinde “Türkçeden başka dillerin konuşulmasını yasaklama” kararı üzerine, Tan gazetesi baş yazarı Ahmet Emin Yalman'ın bu konudaki makalesi ve buna cevaben Musevi cemaati Başkanı Marsel Franko'nun açık mektubu ilişikte verilmiştir. Tan gazetesinde gerçekleşen bu tartışma, Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre “diğerleri” olarak algılanan gayrimüslimlerin 1937 yılı itibariyle içinde buldukları şartları ve cemaat başkanının duyarlılıklarını ortaya koymaktadır.

Tek Parti Dönemi'nde yaygın olarak uygulanan “Vatandaş, Türkçe Konuş!” kampanyaları ayrı bir yazı konusu olabileceği için, burada ayrıntılı olarak bu kampanyaları ele almak istemiyorum. Yalman'ın yazısından da anlaşılacağı gibi bu kampanyanın muhatabı sadece gayrimüslim azınlıklar değildir. Yalman, Türkiye'ye göç eden muhacirlerin de ülkenin “siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına” bu alışkanlıklardan kurtarılmalarını tavsiye etmektedir. Yalman, kendi ana dillerini konuşmakta ısrar eden gayrimüslim azınlıklara da fazla baskı yapılmamasını; kısaca bunlara “canınız isterse...” denilmesinin uy-

47 Bu kampanyalar Tek Parti Dönemi'nde başlamış ve 1960'ların ortalarına kadar çeşitli vesilelerle tekrarlanmıştır. Yönetimden gelen baskılar sonucunda bu azınlıklar da buna uyum göstermeye çalışmışlar ve kampanyaların teorisini yapmışlardır. Örneğin, Ziya Gökalp'in yakın çalışma arkadaşı Moiz Kohen Tekinalp, 1928 yılında yayımladığı *Türkleştirme* isimli eserde Türk milli birliğinin temeli olan “müşterek vicdan”a ülkemizdeki Yahudilerin dahil olabilmesi için Yahudilerin yapmaları gerekenleri “on emir” halinde özetlemiştir: “1. İsimlerini Türkleştir; 2. Türkçe konuş; 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku; 4. Mekteplerini Türkleştir; 5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder; 6. Memleket işlerine karış; 7. Türklerle düşüp kalk; 8. Cemaat ruhunu kökünden sök 9. Milli İktisat sahasında vazife-i mahsusanı yap 10. Hakkını bil.” Bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. s. 289.

gun olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar Yalman'ın makalesi, Türkçenin umumi yerlerde kullanımı konusuna ayrılmış gibi görünse de, esas tartışılan mesele gayrimüslim azınlıkların ve özellikle de Yahudilerin uyumu [intibak] konusudur.

Marsel Franko'nun açık mektubu ise, Yahudilerin uyum sorununa cepheden yaklaşmakta ve o dönemde 80.000 Yahudi'nin Türk kültürüne uyum sağlamasının araçlarını tartışmaktadır. Musevi cemaati başkanı Franko, Yahudiler arasında yurda bağlılıklarını tartışma konusu yapmayı alçaklık olarak görenlerin çok olduğunu belirttikten sonra, "yarım vatandaşlıktan, misafirlikten, Kanun-u Medeni Türklüğünden, manevi yurttaşlığa ulaşmayı rejimin normal bir" sonucu olarak beklemenin bu insanların hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Yahudi gençlerinin ulusal gençlik örgütlerine alınmadıklarını belirten Franko, devletten beklediklerini sıralamakta ve "ayrımcı" politikalara son verilerek uyum konusunda devlet büyüklerinden "sarıh işaret ve irşad" beklediklerini hatırlatmaktadır.⁴⁸ Satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla Franko, Yahudilerin, Türk ulusal topluluğuna katılmaya hazır olduklarını belirtir fakat "yarım vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü" olarak isimlendirdiği ayrımcı politikalar bütününden şikayetçidir.

Sonuç yerine

Türkleştirme politikalarının aynı zamanda "azınlık karşıtı" ve ayrımcı politikalar manzumesi olduğunu bu yazının başında belirtmiştik. Türk ulusal topluluğuna veya Türk milletine üyelik ölçütünün, "Türk etnik grubuna dahil olma" düzeyinde tanımlayan Kemalist milliyetçilik anlayışı, hem Sultan II. Abdül-

48 Bu yazıda anlattığımız Türkleştirme politikaları gençlik örgütlenmeleri için de geçerlidir. 1246 sayılı ve 12 Mayıs 1928 günü kabul edilen, "Türkiye'de gençlik teşkilâtının Türk vatandaşlarına hasrı hakkında kanun"un 1. maddesi, "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek mekteplerde ve gerek mektep haricinde izcilik, keşşaflık, boyskavtlık [boy scouting] veya diğer hangi nam ve ünvan altında izcilik teşkilatı vücade getirmek hakkı münhasıran Türk vatandaşlarına aittir." hükmünü koyarak belli bir sınırlamayı getirmektedir.

hamid dönemindeki "İmparatorluk Milliyetçiliği"nden, hem de Gökalp'in formüle ettiği "kültürel milliyetçilik" anlayışından hayli farklıdır. Bu farklar Kemalist milliyetçilik anlayışının bir dünya görüşü olarak dışa vurumunda, özellikle resmi yayınlarda, Kemalistlerin söylev ve demeçlerinde yoğun olarak ortaya çıkar. Tek Parti ideolojisi üzerine yaptığı ufuk açan çalışmasında Taha Parla, Kemalist milliyetçilik anlayışının iki yüzünü gündeme getirmiştir. Bunlardan birincisi defansif, eşitlikçi, etnik açıdan çoğulcu, kültürel-harsi bir milliyetçilik anlayışıdır.⁴⁹ İkincisi ise, özellikle gayrimüslim azınlıklara karşı uygulanan ve Türk unsurunun "etnik egemenlik-tekelleşim-dışlayıcılık" özelliklerinin öne çıktığı bir milliyetçilik anlayışıdır. Parla'nın tamamen katıldığımız tespitine göre, ikinci anlayışın hedefi haline gelen azınlıklar, "Cumhuriyet Türkiye'sinde 'şartlı', 'kısıtlı', 'kenarda kalmış' ve 'ne de olsa bizden değil' diye görülmüş yurttaşlar olarak kalmışlardır."⁵⁰ Dikkat edilirse, Parla'nın "kenarda kalmışlık" olarak isimlendirdiği durumu, Marsel Franko yazısında "yarım vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü" olarak adlandırmaktadır. Franko'nun dileği, bu durumun merkezi otorite tarafından atılacak olumlu adımlarla aşılmasıdır. Bildiğimiz kadarıyla bu olumlu adımlar atılmamıştır. Tam tersine, İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu gibi yasal düzenlemelerle, gayrimüslim azınlıklar açısından yukarıda anlatılan "yarım

49 Taha Parla, *Türkiye'deki Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt 3: *Kemalist Tek-parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992. s. 176-211

50 *Ibid.* s. 209 Parla'nın bu yargıya ulaşmakta kullandığı kaynaklar esas olarak Kemalist Tek Parti ideolojisinin dışa vurulduğu resmi yayınlar, söylev ve demeçlerdir. Taha Parla'nın "Türkiye'deki Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları" başlığı altında yayımlanan çalışmalarının ilk üç cildi, Kemalist şeffağın ve alt-şeffağın zihniyet yapısının ve Kemalist Tek Parti ideolojisinin ayrıntılı analizinden oluşmaktadır. Oysa henüz yayımlanmamış olan dördüncü ciltte, Tek Parti Dönemi'ndeki kurumlar, kurumlaşma, fiili işleyiş, önemli kanunlar ve reformlarla birlikte ele alınarak, "böyle bir ideoloji ancak ne tür bir rejime yol açar veya böyle bir rejim ancak ne tür bir ideolojiyi yansıtır" sorularının cevapları aranacaktır. Bkz: Taha Parla, *ibid.* s. 9 (Dileğimiz, dördüncü cildin en kısa zamanda yayımlanmasıdır).

vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü” konumu pekiştirilmiştir.⁵¹

Bu yazıda benim ağırlıklı olarak benimsemiş olduğum çalışma tarzı ise, ideoloji analizini biraz kısa tutarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşan Kemalist milliyetçilik anlayışını fiili pratikler ve özellikle gayrimüslim azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı politikalar düzeyinde ele almak olmuştur.⁵² Bu çerçevede bakıldığında, bir önceki yazımın konusu olan 1934 Trakya Yahudi olayları, bazı *de facto* durumlar ve bunların ideolojik yansımalarını ele almaktadır. Oysa bu yazıda, Türkleştirme politikalarını incelerken, hem bazı fiili durumları ele aldım; hem de

51 Varlık Vergisi'nin tahsilatı devam ederken, dönemin başbakanı Sükrü Saracoğlu'nun 16 Ocak 1942 tarihli *Times*'da yayımlanan mülakatı son derece anlamlıdır. Saracoğlu, Varlık Vergisi'ni savunurken azınlıkları nasıl gördüğünün ipuçlarını vermektedir: “Türk hükümeti tarafından âcil mâli ve iktisadi ihtiyaçları karşılamak üzere konulan Varlık Vergisi hakkında birçok şeyler söylenmiştir. Bu kanun yalnız meşru ve yerinde olmakla kalmıyor. Başka memleketlerin de bunu harp bitmeden tatbik edecekleri muhakkaktır. Türk köylüsü, ezici yükleri asırlarca yalnız başına çekmiştir. Bütün Türk milleti harp şartlarının doğurduğu istisnai ahvali karşılamak için hükümet tarafından yapılan sedakârlık yüküne mertçe ve arzu ile mukabele etmiştir. Yalnız birtakım kimseler, tüccarlar, hükümetin müracaatlerine kulak tıkamış ve tersine olarak geçen yıl yeni hükümet teşekkül ettiği zaman kendilerine gösterilen serbestliği ve güveni suistimal etmiştir. Bunun üzerine bu kanunun tatbiki lüzumu hasıl olmuştur. Bu kanunun bazı şekillerinin ağır olduğunu teslim etmek gerektir. Bununla beraber iyi niyetlerini, iyi yurttaş olduklarını ispat edenlere kolaylıklar gösterilecek ve maddi yanlışlıklar düzeltilecektir. Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.” Bkz: *Ayın Tarihi*, no. 110 s. 38 (Altını ben çizdim AA).

52 Bu noktada Taha Parla'nın genel olarak korporatizmi anlamak için geliştirmiş olduğu analizi hatırlatmak istiyorum. Şöyle diyor Parla: “Bir toplum modeli ve felsefesi olarak korporatizm, açıkça ve ayrıntılı formüle edilmiş programatik bir siyasal ideoloji oluşturabileceği gibi, daha belirsiz ve gevşek bir dünya görüşü olarak da kalabilmektedir. Başka bir boyutta ya da düzeyde ise korporatizm, böyle bir dünya görüşü ya da ideolojinin sonucu olan ya da bununla uyum içinde bulunan bir fiili pratikler ve politikalar bütünüdür. Üçüncü bir düzey ya da boyutta ise ikinci düzeydeki *de facto* dışavurumlarının ötesinde, elle tutulur siyasal kurumlar ve hukuksal yapılar olarak *de jure* de gerçekleştirilir. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. s. 54.

dönemin kritik kanunlarını mercek altında tutarak fiiliyatın iç hukuk düzenine dönüşme sürecini irdelemeye çalıştım. Böylece *de facto* olanın *de jure* haline dönüşerek elle tutulur siyasal kurumlar haline gelişini izledim. Bütün bunları yaparken de bir milli devletin kuruluşunu, oluşan iktidar yapısını ve hakim milliyetçilik anlayışını deşifre etmenin en etkin yolunun o devletin azınlıklar üzerine düşen gölgesini izlemek olduğunu düşündüm. Bir anlamda gölgeyi ayrıntılı bir analize tâbi tutarak, esas kütlenin bazı yapısal özelliklerini anlamaya çalıştım.

Tarih ve Toplum, Aralık 1996, sayı 156